

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-100>

УДК 637.1:339.13(477)

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ МОЛОКА В УКРАЇНІ

STATE AND TRENDS OF MILK MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE

Степасюк Людмила Михайлівнакандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7258-9243>**Старомінський Віталій Богданович**

аспірант PhD,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2278-5528>**Stepasyuk Ludmila, Starominskyi Vitalii**

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

У статті здійснено аналіз сучасного стану й тенденцій розвитку ринку молока в Україні. Проаналізовано основні показники його розвитку та економічної ефективності виробництва продукції. З'ясовано, що за роки незалежності молочна галузь зіткнулася з такими проблемами, як скорочення поголів'я корів, зменшення обсягів виробництва молока і, як наслідок, зменшення обсягів його споживання. Розкрито основні проблеми з якими стикаються виробники молока: підвищення собівартості продукції, втрати цієї продукції в зоні бойових дій та на окупованих територіях. Акцентовано увагу на тому, що більша частина молока виробляється особистими господарствами населення, тому необхідно розглянути одним із пріоритетних напрямків – державну підтримку основних виробників молока на ринку та створення умов і можливостей для підтримки та поступової їх трансформації у молочні кооперативи. На підставі проведеного аналізу визначено основні проблеми ринку та окреслено напрями їх вирішення.

Ключові слова: виробництво, ринок молока, розвиток, попит, пропозиція, ефективність.

The article analyzes the current state and development trends of the milk market in Ukraine, which is an important component of the agricultural sector of the economy. Considering the fact that milk is one of the main food products, its production and consumption have a direct impact on the food security and economic well-being of the country. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the development of the milk market in Ukraine, consideration of the main structural transformations that directly affected its activity and justification of priority measures for its further stabilization in the context of modern Ukrainian realities. To achieve the goal, the following main research methods were used during the research: comparison, logical generalization, system approach and system-structural analysis, method of analysis and synthesis, calculation-constructive method. The current problems faced by milk producers are revealed - the increase in the cost of production, the loss of this product in the war zone and in the occupied territories, the lack of an effective toolkit for crediting enterprises during the war. The main indicators of its development and economic efficiency of production are analyzed. It was found that during the years of independence, the dairy industry faced such problems as a reduction in the number of dairy cattle, a decrease in the volume of milk production and, as a result, a decrease in the volume of its consumption. Attention is focused on the fact that the majority of milk is produced by private farms of the population, so it is necessary to consider one of the priority directions - state support of the main milk producers on the market and the creation of conditions and opportunities for their support and gradual transformation into dairy cooperatives. On the basis of the conducted analysis, the main problems of the analyzed market were determined and directions for their solution were outlined. The practical significance of the obtained results lies in the fact that the author's recommendations can be used by agricultural enterprises or private households of the population in average activities.

Keywords: production, milk market, development, demand, supply, efficiency.

Постановка проблеми. Молоко є одним із найважливіших продуктів харчування та сировиною для виробництва молочних продуктів, що забезпечує певний рівень національної продовольчої безпеки країни. За останні двадцять років молочна галузь зіткнулася із такими проблемами як скорочення поголів'я великої рогатої худоби, зменшення обсягів виробництва молока та втрата позицій на внутрішньому ринку (дисбаланс між попитом і пропозицією), що в свою чергу призвело до зростання цін на молочні продукти та обмеження їх доступності для споживачів. Тому у сучасних умовах нестабільної економічної та політичної ситуації в Україні, коли ринок стає не лише площиною обміну товарів, але й стратегічно важливим ланцюгом постачання продуктів харчування, аналіз стану ринку молока набуває вагомого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні засади функціонування та розвитку ринку молока завжди були в полі зору науковців. Даному питанню присвячені наукові розробки багатьох вчених. Зокрема Величко А. Є. вважає, що у створенні та розвитку ринку молока й молочних продуктів важливим чинником виступає формування попиту, який визначається рівнем споживання цього виду продукції та є одним з найважливіших, що впливають на розвиток виробництва і рівень конкурентоспроможності підприємств [1].

Стахурська С.В. при дослідженні ринку молока і молокопродукції зазначає, що останній належить до стратегічної сфери. Автор наголошує, що молоко і молочні продукти мають важливе значення для продовольчої безпеки, так як вони є вагомим джерелом харчових і поживних речовин [2].

В контексті вищезазначеного Місюк М.В. також наголошує на тому, що молоко вважається одним із найцінніших продуктів харчування, що за харчовою цінністю здатне замінити будь-який продукт, проте жоден продукт не замінить молоко. Питне молоко характеризується високими споживними властивостями, які визначаються його хімічним складом, засвоюваністю, енергетичною цінністю. До складу молока входить високоякісний білок, кальцій, фосфор, вітаміни. Молоко забезпечує потребу організму людини у жиророзчинних вітамінах на 20-30%, у вітамінах В2 В6 – на 70%, у вітаміні В12 – майже на 100% [3].

Праці зазначених науковців складають вагомий доробок щодо дослідження питання

розвитку ринку молока, проте актуальність проблем у галузі молочного скотарства не зменшується, тим більше в умовах війни, тому виникає необхідність подальшого їх дослідження та розробки рекомендацій щодо їх вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ринок молока є важливим сектором аграрної економіки та має значний потенціал для розвитку, проте загальна динаміка та тенденції його подальшого розвитку залежать від низки факторів: зміни споживчої поведінки, рівня доходів населення, попиту на органічні молочні продукти, регулювання експорту та імпорту, кліматичних умов для виробництва сільськогосподарської продукції, наукових досягнень у галузі тваринництва та технологій переробки молока, а також геополітичних та економічних факторів на міжнародному рівні, що потребують подальших досліджень. Тому, вважаємо, що детальний стану та тенденцій розвитку ринку молока в Україні може бути підставою для подальшої розробки пропозицій щодо зменшення негативного впливу наведених факторів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Здійснити комплексний аналіз розвитку ринку молока в Україні, проаналізувати основні структурні трансформації, які безпосередньо вплинули на його діяльність та запропонувати з урахуванням сучасних українських реалій пріоритетні заходи щодо його подальшої стабілізації.

Вклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на те, що ринок молока є важливою складовою продовольчого ринку його розвиток розглядається як умова економічної незалежності держави. Україна має всі географічні та економічні умови, що необхідні для розвитку даного ринку, але на сьогоднішній день цей сегмент має багато проблем, які перешкоджають цьому.

Значення молока для забезпечення життєдіяльності людини важко переоцінити. За споживними властивостями молоко та молокопродукти являють собою один із найцінніших продуктів харчування. В молоці містяться 18 вітамінів, 8 з яких відносяться до незамінних, а їхня кількість значно вища порівняно із вмістом таких у м'ясі та рибі.

За даними FAO, в 2022 році обсяг виробництва сирого молока у світі оцінювався на рівні 930 млн тонн, що лише на 0,6% більше обсягів 2021 року. А за попередніми оцінками IFCN, в 2023 році обсяги виробництва молока-сировини в світі виросли лише на

1,4% до попереднього року [4]. На початку 90-х років Україна входила в десятку найбільших виробників коров'ячого молока у світі поряд із такими країнами, як Індія, США, Німеччина, Франція, Бразилія, Китай, Нова Зеландія з часткою 4,5%. Проте за останні 33 роки країна значно втратила свої позиції у світовому виробництві молока і у 2023 році займала 32 місце у його світовому рейтингу з показником 7,36 млн т. Проте, незважаючи на поступки на світовому ринку, молочна галузь України залишається провідним сектором економіки і важливим складником продовольчої безпеки країни так як забезпечує її населення життєво необхідними продуктами харчування [5].

Серед негативних факторів, які мають безпосередній вплив на розвиток даної галузі є зменшення поголів'я корів в усіх категоріях господарств яке останнім часом відбувається в основному за рахунок господарств населення. Так, в сільськогосподарських підприємствах в 2023 р. в порівнянні із 2022 р. воно зменшилося на 30,4 тис. гол., а в господарствах населення на 160 тис. гол.

Зазначимо, що через відсутність ефективною державної програми підтримки молочного скотарства зменшення поголів'я великої рогатої худоби відбувається в Україні протягом багатьох років, проте після початку повномасштабного вторгнення росії ще прискорилося.

Типовою ситуацією для прифронтових регіонів є загибель певної кількості ВРХ внаслідок обстрілів російських окупантів, також значна частина фермерів залишили корів на окупованих територіях, які на сьогоднішній день не підлягають обліку або були конфісковані російськими окупантами і продані на м'ясо. Корів, які отримали поранення, фермери відправляють на вибраковку, що також впливає зменшенню поголів'я.

Проте, проведені дослідження свідчать, що попри виклики війни та зростання виробничих витрат, сільськогосподарські підприємства працюють над стабілізацією поголів'я та підвищенням його продуктивності. Аналіз свідчить, що сільськогосподарські підприємства виявилися більш стійкими до наслідків війни. Існує стриманий оптимізм щодо збільшення кількості молочно-товарних ферм у відносно безпечних регіонах України, які, попри війну, модернізують діючі та будуть нові потужності і нарощують високопродуктивне поголів'я корів. За підрахунками асоціації виробників молока, станом на жовтень 2024 р. не менше

40 господарств впроваджують зазначені заходи [6].

Зменшення поголів'я корів безпосередньо впливає на обсяги виробництва молока. Так, за даними Державної служби статистики в Україні в 2023 році господарствами усіх категорій було вироблено 7430 тис. тон молока-сировини, що на 4,4% менше порівняно з минулорічним періодом. Зазначимо, що в 2023 році сільськогосподарські підприємства значно збільшили обсяги надоїв молока і за останні десять років забезпечили найвищий рівень його виробництва – 2810 тис. тонн.

Господарства населення були більш чутливими та менш гнучкими до умов сьогодення, тому як зазначалося раніше, внаслідок зменшення поголів'я худоби у даній категорії господарств триває тенденція до скорочення обсягів виробництва молока. У 2023 р. вони виробили 4621 тис. тонн що на 9,8% менше ніж у 2022 р. і на 48,8% менше ніж у 2010 р. коли спостерігалися найбільші обсяги його виробництва.

Продовжує знижуватися і частка молока від господарств населення через зростання вимог до якості та безпечності молока, що надходить від них на промислову переробку. Найбільша питома вага господарств населення у загальному виробництві молока спостерігалася у 2010 р. – 80,3%, у 2023 р. вона знизилася до 62,2%.

На сьогоднішній день в Україні відбувається поступовий перехід харчової переробки молока виключно на сировину екстра ґатунку, яке здатні виробляти лише сільськогосподарські підприємства. Згідно Наказу 118 Мінагрополітики від 12 березня 2019 року, після завершення воєнного стану молокопереробні підприємства зможуть використовувати в якості сировини лише молоко екстра ґатунку, яке відповідає європейським нормам якості.

Невеликі господарства не здатні збільшувати витрати на виробництво і тому найбільш рентабельними і стійкими до викликів є молочно-товарні ферми з поголів'ям корів понад 400 голів. Варто зазначити, що 88% молока, яке йде на переробку, виробляється сільськогосподарськими підприємствами і тому скорочення надоїв в господарствах населення в даному випадку не надто впливає на виробництво молочної продукції в промислових обсягах.

В господарствах населення набагато нижча продуктивність худоби у порівнянні із сільськогосподарськими підприємствами. В даних господарствах низька продуктивність

Таблиця 1

Динаміка виробництва молока за категоріями господарств

Показник	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Усі категорії господарств									
Поголів'я корів, тис. гол.	8378	4958	2631	2018	1919	1789	1673	1544	1353
Удій молока від однієї корови, кг	2863	2359	4082	4922	4976	5129	5155	5119	5476
Виробни тис. тонн	24508	12658	11248	10064	9663	9264	8714	7768	7430
Сільськогосподарські підприємства									
Поголів'я корів, тис. гол.	6192	1851	589	466,6	467,8	438,6	423,9	424,6	394,2
Удій молока від однієї корови, кг	3009	1982	3764	6190	6101	6634	6863	6611	7568
Виробництво молока, тис. тонн	18634	3669	2217	2756	2729	2761	2768	2644	2810
Питома вага підприємств у виробництві молока, %	76,0	29,0	19,7	27,4	28,2	29,8	31,8	34,0	37,8
Господарства населення									
Поголів'я корів, тис. гол.	2187	3107	2042	1551	1452	1350	1249	1119	959
Удій молока від однієї корови, кг	2686	2893	4423	4559	4630	4666	4604	4569	4664
Виробництво молока, тис. тонн	5874	8989	9031	7309	6935	6502	5946	5124	4621
Питома вага підприємств у виробництві молока, %	24,0	71,0	80,3	72,6	71,8	70,2	68,2	66,0	62,2

Джерело: сформовано автором за [7]

праці, відсутність належних санітарно-гігієнічних умов при утриманні та доїнні корів. Нині не виправдана увага державних органів зосереджена переважно на проблемі ліквідації низької якості молока шляхом відмови від продукції, виробленої в господарствах населення. Водночас досить багато випадків продажу неякісної та небезпечної продукції для споживача трапляється і в роздрібній торгівлі. Проблеми з якістю молока, виробленого в господарствах населення, виникають на етапі

знеособленого його збору та доправлення на переробні підприємства, коли дійсно можливі зловживання. Проте молоко, вироблене селянами, особливо для власного споживання, рідним, знайомим, по прямому замовленню – високої якості. На думку Шпичака О. М. сьогодні для вирішення проблеми виробництва молока необхідної якості слід спрямувати всі економічні й організаційні зусилля на переформування виробництва молока, тобто довести кількість корів у господарствах насе-

лення від 1-3-х голів до мінімум 15-40 голів, що приведе до створення мініферм, ліквідації знеособлення його реалізації і поєднає в одному процесі виробника та відповідального реалізатора [8].

Тому, в контексті вищезазначеного вважаємо, що для збереження поголів'я особисті господарства населення варто перетворити на сімейні молочні ферми (кооперативи), адже молочна сировина другого ґатунку, виробниками якої в більшості є дані господарства, не може використовуватися для виробництва експорто-орієнтованих продуктів. Статистика свідчить, що більша половина виробленого в світі молока переробляється кооперативами, адже саме в такій бізнес-моделі найкраще реалізуються інтереси виробників молоко-сировини й переробної промисловості.

Сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом молока також не позбавлені проблем: нестача оборотних та кредитних коштів, дотацій з боку держави, яка головним чином зосереджена на підтримці галузі рослинництва. Останнім часом в структурі собівартості значно зросли витрати на паливо, електроенергію, корми, премікси та інші закупівельні інгредієнти. Проте, як уже зазначалося, такі підприємства виявилися більш стійкими до викликів сьогодення.

Молоко вважається одним із найцінніших продуктів харчування, що за харчовою цінністю здатне замінити будь-який продукт, проте жоден продукт не замінить молоко. Питне молоко характеризується високими споживними властивостями, які визначаються його хімічним складом, засвоюваністю, енергетичною цінністю. До складу молока входить високоякісний білок, кальцій, фосфор, вітаміни. Молоко забезпечує потребу організму людини у жиророзчинних вітамінах на 20-30%, у вітамінах В2 В6 – на 70%, у вітаміні В12 – майже на 100% [3].

У різних країнах світу споживання молока та молочних продуктів значною мірою варіює. Це пов'язано як із рівнем розвитку тваринництва, так і з історичними традиціями в харчуванні людей. Наприклад, найвищі показники споживання молока і молочних продуктів на душу населення у Новій Зеландії – 665 кг, Фінляндії – 613 кг, Швейцарії – 433 кг, Данії – 427 кг, Австралії – 458 кг, найменші в Індонезії – 1 кг, Китаї – 3 кг, Нігерії – 9 кг [1].

В Україні раціональна науково обґрунтована річна норма споживання молока і молочних продуктів на одну особу в рік складає 350-380 кг. В останні 19 років по всіх облас-

тах України фактичне споживання молока на одну особу значно нижче раціональної норми і коливається від 199,1 до 201,7 кг на одну особу в рік. Найбільший рівень споживання молока і молочних продуктів становив 225,6 кг у 2005 році. На сьогоднішній день середньостатистичний українець споживає лише 190 кг молока та молочних продуктів у перерахунку на молоко, а санітарна норма для правильного функціонування організму становить 380 кг [1]. Отже, як свідчать дослідження нині в Україні споживання молока залишається на межі критичного порогу, його рівень набагато нижчий за науково обґрунтовану норму і нижчий, ніж в інших країнах світу.

Внаслідок підвищення продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах спостерігається збільшення надходження загальної маси сирого молока на переробні підприємства у 2023 р. в порівнянні із 2022 р. на 6,5%. В результаті обсяг молока від сільськогосподарських підприємств у структурі переробки повернулася практично до рівня 2020 р., загальна частка такого молока у структурі зданого на переробку збільшилася до 89,1% (проти 81,8% перед початком повномасштабного вторгнення), а частка молока ґатунку «екстра» зросла до 49%. На 1 січня 2024 р. у топ-5 молочних областей ввійшли сільськогосподарські підприємства Полтавської, Черкаської, Чернігівської, Київської та Вінницької областей, які утримували 51,4% корів та забезпечували 72,5% надходжень молока від молочнотоварних ферм на переробку.

Варто відзначити, що молочна галузь зазнала втрат в кількості ферм, так напередодні повномасштабного вторгнення в Україні працювали 1781 господарство з виробництва молока, в 2022р. – 1440 господарств, а в 2023р. – лише 1309 підприємств [9; 10].

У стимулюванні виробників молочної продукції одним із вагомих факторів є ціна, підвищення якої впливає на ефективність діяльності підприємства. Зауважимо той факт, що закупівельні ціни на молоко в Україні продовжують зростати. Так, в середньому для всіх категорій господарств ціна 1тонни молока зросла в 2023 р. в порівнянні із 2022 р. на 14,3%, в т. ч. для сільськогосподарських підприємств на 14%, а для господарств населення на 7,1% (табл. 3). Проте, в порівнянні із роздрібною ціною, така ціна є занадто низькою, особливо для господарств населення. Можемо погодитися із думкою багатьох експертів, що молоко від населення має низьку

Таблиця 2

Надходження молока усіх видів на переробні підприємства

	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Загальна маса надходження молока сирого	4348	4179	3800	3512	3198	2740	2918
з нього:							
Куплено	3928	3809	3462	3289	3032	2657	2875
у тому числі у:							
підприємств	2689	2720	2610	2556	2478	2305	2560
населення	1239	1089	851	733	554	353	316
Молоко, яке надійшло на перероблення на давальницьких засадах	395,9	345,7	318,1	202,6	148,1	74,8	36,7
Молоко власно вироблене, яке надійшло на перероблення	24,6	25	20,4	20,1	17,8	7,8	6,3

Джерело: сформовано автором за [7]

Таблиця 3

Середня ціна купівлі молока грн за 1 тону

	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Усього	6388	6635	7332	7899	9385	10225	11693
підприємств	7059	7386	7958	8565	9936	10682	12181
населення	4933	4758	5412	5574	6921	7218	7733

Джерело: сформовано автором за [7]

Таблиця 4

Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Удій молока від однієї корови, кг	5953	6190	6101	6634	6863	6611	7568
Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	536	637	634	684	786	834	902
Витрати кормів на 1ц молока, ц корм. од.	0,92	0,91	0,9	0,87	0,96	0,88	
Ціна реалізації 1ц молока, грн	723	760	820	884	1030	1097	1247
Прибуток на 1ц молока, грн	153	105	140	150	186	206	283
Рівень рентабельності, %	26,9	16,1	20,6	20,4	22,0	23,1	29,4

Джерело: сформовано автором за [7]

якість в порівнянні із молоком, яке реалізують сільськогосподарські підприємства, проте вважаємо, що за існуючої політики держави Україна ризикує втратити даний сектор.

Реалізація готової продукції від переробного підприємства до роздрібною торгівлі також здійснюється через посередницькі структури,

які, як правило, рекомендовані торговельними організаціями, де продається відповідна продукція. При цьому залежно від асортименту та відповідних доплат за входження молочної продукції до продажу в торговельній мережі, оптова ціна підприємства на неї зростає на 25-60 відсотків. Часто одна й та сама продук-

ція проходить через дві-три таких структури, що призводить до збільшення ціни. Роздрібна торгівля здійснює реалізацію зі своєю торговельною націнкою, а виробники при цьому не мають іншої альтернативи [11; 12].

Позитивною тенденцією у сфері виробництва молока, вважаємо те, що незважаючи на складні умови воєнного стану сільськогосподарські підприємства за підсумками 2023 року забезпечили найвищий рівень рентабельності виробництва молока, який перевищив результати 2022 р. на 6,3% і склав 29,4%, що стало найвищим показником за досліджуваний період 2017-2023 рр. Тому, вважаємо, що держава повинна створити відповідні умови для

подальшого ефективного розвитку молочного скотарства. Зокрема, на сьогоднішній день - страхування в умовах воєнного стану і доступ до кредитування на пільгових умовах.

Висновки. Незважаючи на складну ситуацію в Україні, а саме скорочення споживчого попиту всередині країни, зростання безробіття, що свідчить про зниження споживання молочних продуктів, зростання собівартості виробництва через кризу в енергетичній системі, знеціненням гривні молочна галузь вистояла, продовжує працювати і залишається винятково важливою ланкою, яка має вирішальне значення у житті суспільства та забезпеченні продовольчої безпеки країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Величко А. Є., Кухарук Р. М., Маслова І. В., Пухлякова М. В. Стан та перспективи розвитку ринку молока та молочних продуктів України. *Агросвіт*. 2021. № 16. С. 62–68. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.16.62
2. Стахурська С. В. Дослідження ринку молочної продукції України. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. № 2(13), 2023. С. 102–109. DOI:10.30857/2786-5398.2023.2.11
3. Місюк М. В., Заходим М. В. Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 34–43. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>
4. Світовий молочний ринок у 2024: надої будуть скорочуватися, а собівартість рости. (2024). URL: <https://avm-ua.org/uk/post/svitovij-molocnij-rinok-u-2024-nadoi-budut-skorocuvatisa-a-sobivartist-rosti>
5. Чмут А. В., Антош Н. В. Стан та тенденції розвитку ринку молока та молочної продукції в Україні. *Економіка та суспільство*, 2018. № 17. С. 174–181. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-26>
6. В Україні триває скорочення поголів'я ВРХ. (2024). URL: <https://avm-ua.org/uk/post/v-ukraini-trivae-skorocenna-pogoliva-vrh>
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Шпичак О. М. Організаційно-економічні проблеми виробництва молока в Україні та їх вирішення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 24–40. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104024>
9. До Всесвітнього дня молока – оновлена Молочна карта України 2024. (2024). URL: <https://avm-ua.org/uk/post/do-vsесvitnogo-dna-moloka-onovlena-molocna-karta-ukraini-2024>
10. Радько, В., Іббатулін, М., Свиноус, І., & Сіра, Ю. (2022). Організаційно-економічні засади функціонування ринку молока в умовах членства України в ЄС. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 308(4), 264-271. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-41>
11. Степасюк Л. М. Економічні засади підвищення ефективності виробництва молока. *Економіка і управління бізнесом*. 2023. Т. 14. № 2. С. 53–66 DOI: <http://dx.doi.org/10.3>
12. Ludmila, M. Stepasyuk, Krystyna, P. Dramaretska, Zoia, M. Titenko, Nataliia, D. Babiak (2020). The Competitive Environment Diagnostics In The Animal Husbandry Products Market. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8s), 2551–2558.
13. Молочна галузь вистояла і продовжує працювати на перемогу. (2022). URL: <http://milkua.info/uk/post/molocna-galuz-vistoala-i-prodovzue-pracuvati-na-peremogu>

REFERENCES:

1. Velichko, A., Kuharuk, R., Maslova, I. and Pukhlyakova, M. (2021). Stan ta perspektyvy rozvytku rynku moloka ta molochnykh produktiv Ukrainy [State and prospects of development of the market of milk and dairy products of Ukraine], *Agrosvit*, vol. 16, pp. 62–68. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.16.62 (in Ukrainian)
2. Stakhurska S. V. (2023). Doslidzhennia rynku molochnoi produktsii Ukrainy [Research of the market of dairy products of Ukraine]. *Zhurnal stratehichnykh ekonomichnykh doslidzhen*. № 2(13), pp. 102–109. DOI: 10.30857/2786-5398.2023.2.11 (in Ukrainian)
3. Misiuk, M. V. & Zakhodym, M. V. (2021). Rozvytok rynku moloka v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy [Development of the milk market in the context of ensuring the country's food security]. *Ekonomika APK*. 1, pp. 34–43. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034> (in Ukrainian)

4. Svitovyi molochnyi rynek u 2024: nadoi budut skorochuvatysia, a sobivartist rosty (2024) [The world dairy market in 2024: milk production will decrease, and the cost price will increase]. Available at: <https://avm-ua.org/uk/post/svitovij-molocnij-rinok-u-2024-nadoi-budut-skorocuvatisa-a-sobivartist-rosti> (in Ukrainian)
5. Chmut A. V., Antosh N. V. (2018). Stan ta tendentsii rozvytku rynku moloka ta molochnoi produktsii v Ukraini [State and trends of development of the market of milk and dairy products in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 17. P. 174–181. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-26> (in Ukrainian)
6. V Ukraini tryvaie skorochennia poholivia VRKh. (2024). [In Ukraine, the reduction of the cattle population continues]. Available at: <https://avm-ua.org/uk/post/v-ukraini-trivae-skorocenna-pogoliva-vrh>
7. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Shpychak, O. M. (2021). Orhanizatsiino-ekonomichni problemy vyrobnytstva moloka v ukraini ta yikh vyrishennia. [Organisational and economic problems of milk production in Ukraine and their solutions]. *Ekonomika APK*. 4, pp. 24–40 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104024> (in Ukrainian)
9. Do Vsesvitnoho dnia moloka – onovlena Molochna karta Ukrainy 2024. (2024) [To the World Milk Day – the updated Milk Map of Ukraine 2024]. Available at: <https://avm-ua.org/uk/post/do-vsesvitnogo-dna-moloka-onovlena-molocna-karta-ukraini-2024>
10. Radko, V., Ibbatulin, M., Svyous, I., & Sira, Yu. (2022). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady funktsionuvania rynku moloka v umovakh chlenstva Ukrainy v YeS [Organizational and economic principles of the functioning of the milk market in the conditions of Ukraine's membership in the EU]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 308(4), 264–271. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-41> (in Ukrainian)
11. Stepasiuk L. M. (2023). Ekonomichni zasady pidvyshchennia efektyvnosti vyrobnytstva moloka [Economic principles of increasing the efficiency of milk production]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*. T. 14. № 2. P. 53–66. DOI: <http://dx.doi.org/10.3> (in Ukrainian)
12. Bal-Prylypko, L., Berezina, L., Stepasyuk, L., Cherednichenko, O., Lialyk, A. (2024) Developing dairy farming and improving product quality. *Scientific Horizons*, 27 (1), pp. 140–151. <https://sciencehorizon.com.ua/en/journals/tom-27-1-2024/rozvitok-molochnogo-skotarstva-ta-pidvishchennya-yakosti-produktsiyi> doi: 10.48077/sci-hor1.2024.140 (in Ukrainian)
13. Molochna haluz vystoiala i prodovzhuie pratsiuvaty na peremohu. (2022) [The dairy industry has persevered and continues to work for victory]. Available at: <http://milkua.info/uk/post/molocna-galuz-vistoala-i-prodovzue-pracuvati-na-peremogu>